

“Això es va posar bollint”

Els carrers sinuosos de la Fatarella fan olor de xemeneies i pedres antigues, de matafaluga i anís, fins i tot, si és que deixes que les passes (necessàriament encalmades perquè ja s'hauran desempallegat de la frisança urbana) t'acostin per exemple al carrer de Santa Ubaldesca per trobar-hi coques fines i d'avellana i de cireres, *corassons*, muntets d'aiguardent i *aurelletes*, pastissos i pa de bo de veres, tot cuit al forn meravellós i pulcre de l'Andreu i la Rosa Maria, que al migdia ja té la llenya estibada per quan toqui de cremar.

No és per això, però, que és conegut aquest poble encimbellat a la Terra Alta. Ni pels pastissos ni pels embotits ni per la casa que va ser seu del comandador de l'orde del Temple i que té aquells dos carreus inquietants que observen amb estoica expressió tothom qui passa a prop de la porta. Ni pels perxes, els fantàstics coberts embigats i enarcats que uneixen carrers i cases. Ni per la destresa a construir amb pedra seca. Ni pels noms i sobrenoms que individualitzen el veïnat segons la casa on ha nascut i la casa on viu i els motius que li atorga la vida (si resulta que noms i cognoms es repeteixen a tort i a dret, bé cal aclarir de qui parles, quan parles d'algú, i per això la llista telefònica i tot s'ordena per cases i àlies: de Llops i Blancs i Descarregues i Gironesos n'hi ha tantes combinacions, que val més saber que et refereixes al Sabatero de la Font o al gendre de la Guixa o al Xiri, quan dius Josep Suné, raona, per exemple, aquest activista que durant anys va ser també alcalde del poble). Sigui com vulgui, res de tot això no ha posat la Fatarella al mapa com ho van fer els esdeveniments luctuosos que la van sotragar tota el 25 de gener del 1937. I dels quals encara es parla. O se'n calla, segons el cas.

“Uns cotxes negres”. Els *fets de la Fatarella* tenen entrada pròpia a l'Enciclopèdia. No debades la sang que va córrer durant dos dies pels carrers i les places i els perxes d'aquell poble va marcar una fita negra al calendari; un punt i a part per a moltes coses.

“Aneu, ara, a parlar-li de revolució, a

La Fatarella és un poble d'origen medieval i amb arrels islàmiques que continua curant-se ferides antigues.

Trenta-quatre veïns de la Fatarella (Terra Alta) van ser assassinats en nom de la col·lectivització agrària. Era el gener del 1937. Passat el temps, els fets continuen vius a la memòria. I s'han convertit, també, en literatura.

la pagesia de les diferents contrades de Catalunya. Us diran que es malfien de vosaltres. Us diran que els emissaris de la revolució ja hi han passat, pel camp. Per a redimir-lo? Per a ajudar-lo a redimir? Hi han passat per a robar els qui, a través dels anys i dels segles, han estat robats pels qui la revolució acaba de vèncer.” Aquestes paraules, concisament crítiques, del dirigent cenetista Joan Pei-

ró, escrites l'any 1936, poden prou ben resumir la situació a la Fatarella, abans dels fets. Com a més punts del camp català, probablement. Només que aquí hi va haver l'esclat terrible que el va singularitzar.

L'historiador Josep Termes, amb lligams familiars al poble i, per tant, també coneixedor proper de la intrahistòria i de la memòria col·lectiva, va publicar l'any 2005 l'estudi *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937* (Afers). Ell ens resumeix fins a quin punt fou transcendent allò que va succeir en aquest indret concretíssim: “A més d'un exemple nítid de la resistència pagesa a la col·lectivització agrària, fou un dels elements clau del clima de tensió que va portar als fets de maig de 1937” (l'enfrontament armat, entre forces de la Generalitat, del PSUC, UGT i Estat Català, d'una banda, i de la CNT-FAI i el POUM, d'una altra, que va causar més de 500 morts).

Rosa Ardèvol, un dels testimonis que recull el llibre de Termes, és explícita quant a la situació prèvia a l'esclat: “Els anarquistes del nostre poble eren la mofeta i la punta de mira de tots els anarquistes de la rodalia.” I és que després de confiscar algunes finques que els propietaris més grossos es feien treballar directament amb jornalers, hi havia hagut una col·lectivització, a la Fatarella, que menaven una vintena de cases, fins aleshores les més desfavorides. Però la majoria de pagesos tenien petites propietats o eren mitgers i, per bé que tenien unes condicions de vida difícils (“lo pare treballava a ca Conte: feien 200 quarteres de blat i li'n tocaven 110 a l'amo i 90 a ell”, ens resumeix Francesc Descarrega), se sentien molt a prop del tros de terra que conreaven. No en van voler saber res, de la col·lectivització.

Tampoc no hi va haver violències, d'entrada. Francesc Gironès, que aleshores era un infant, descriu la impressió que li va fer “la crema dels sants: trista, de por”. Però apunta acte seguit que, a diferència de les notícies que tenien del voltant, “aquí passaven els mesos sense matar ningú”. I això, continua, que aquell hivern els joves del poble havien rebut visites (“uns cotxes negres que encara tinc al cap”) de gent armada que els oferia pistoles: “que les prenguessen, els deien, i muntassen demà mateix el seu revolt. Ningú no en va voler cap”.

De dalt a baix i d'esquerra a dreta, quatre moments de conversa i memòria amb Francesc Gironès Rius, Antoni Suñé Gironès, Teresa Cugat Blanch, Carme Batista Llop i Francesc Descarrega Pasqual.

D'una banda, per tant, hi havia "la mofeta" i, d'una altra, la negativa a incorporar-se a la col·lectivització, les pressions perquè ho fessin, els abusos que ja havia denunciat Peiró. La major part del poble s'havia agombolat al voltant d'ERC i la UGT i veia més que amb recel les pretensions de la FAI. Amb el temps, sentència Gironès, "això es va posar bollint".

El detonant dels fets va ser la detenció de "Mola i Santamaria" (així els anomenen al poble, per aquest ordre i com si fossin una sola paraula, quan els rememoren), el gironí Josep Mola i l'illenc Nicolau Santamaria, els dos caps visibles de la col·lectivització. "I una nit, aquí a la plaça, los van agarrar", relata Francesc Descarrega, "perquè portaven los disturbis al poble". I els van lliurar al comitè de Flix, "que eren dels seus. I ells els van dir que a la Fatarella s'havia aixecat la quinta columna".

"Población montaraz". Dies després dels fets, la premsa els explicava segons afiliació. Des de l'òrbita anarquista es

remarcava que la Fatarella "es un pueblo de abolengo reaccionario" o "una población montaraz que vivía bajo el signo de la carlinada". El fantasma de la quinta columna havia arrelat i, de fet, bona part dels membres de les patrulles de control (seccions creades pel Comitè Central de Milícies amb funció policíaca i dominades pels anarco-sindicalistes) que van fer cap a la Fatarella estaven convençuts que assetjaven el poble per sufocar-hi una revolta feixista. La majoria dels morts foren pagesos. "Joves i vells -relata Termes-, de dretes i d'esquerres."

El cas és que, un cop aviats els forasters a Flix, el poble "es va mobilitzar per fer guàrdia; lo meu pare anava amb un podall: mira quina arma!", destaca Descarrega. I continua: "Fins que van començar amb el patapim-patapam." El poble estava envoltat. Les patrulles van entrar pel coll de la Salvadora (que no ho va ser gens, aquell 25 de gener). Van fer seva la capella de la Misericòrdia, des del pla de la qual es domina tot el poble. Van intercanviar trets amb els fatarelluts instal·lats dalt del campanar (per bé que

els fusells dels uns no tinguessin res a veure amb les escopetes de cacera dels altres). Ja hi havia hagut morts per totes dues bandes. Però el drama es va desencadenar un cop pres el poble.

El mal va venir, i en aquest punt sempre hi ha unanimitat, "per los forasters". Per bé que van comptar amb l'ajut de gent del poble. Perquè hi havia llistes. "I si tu ets de fora i jo no et dic: 'Vés a tal casa', tu no sabràs qui hi ha", apunta Carme Batista, i enumera ("el meu sogre sempre m'ho ha contat") velles qüestions que van trobar desmesurada venjança aquell hivern: que si l'un pensava que l'altre s'entenia amb la seva dona, que si el conflicte per una cisterna... I "la ignorància -destaca, sobretot-, els odis; la misèria; ja ho diu el llibre de Termes: va ser misèria contra pobresa, el que vam tenir".

Van anar cercant els homes. "A casa no eren ni de dretes ni d'esquerres -afirma Teresa Cugat-, però jo tenia una tia a Vilalba que era de la FAI." I per això -perquè el veí, José del Pepo, també ho era- o perquè totes dues cases estaven tan a tocar que eren una, els van avisar

A dalt, dos punts encarats del poble, des d'on es disparaven els membres de les patrulles de control (a l'esquerra, des de la capella de la Misericòrdia) i els veïns de la Fatarella (a la dreta, el campanar vist des del pla de la capella). A sota, el perxe de Belart, on van matar, explica Francesc Descarrega, el seu oncle, que era capella ("Truquen a les 12 de la nit. Surt la mare al balcó: 'Què hi ha?' Diu: 'Aqui hi ha un capellà?'; diu: 'Sí'; diu: 'Obriu'; diu: 'En quin nom?'; diu: 'Obriu o diaparem.' I van pujar. Diu: 'No teniu un capellà?'; diu: 'Sí'; diu: 'El podem veure?'; diu: 'Dorm, és molt vell'. I se'n van anar. Però van tornar. Deien que el portaven a la Model. La mare li va donar quartos. Lo padri, son germà, el va acompanyar a la plaça. Al cap d'una hora ja l'havien matat").

que hi hauria "un desfet, una mortaldat". I el pare es va amagar al galliner. I ella, amb "la mare, la iaia i mon germà" se'n van anar darrere d'un marge, on ja hi havia més veïns. Després, uns camions se'ls van endur a Ascó. "Baixant per la carretera les persones grans van dir: 'Mira, a la cuneta hi ha morts!'. Viciente i Bureo, eren." No van tornar fins passats dos dies. La guàrdia d'assalt s'havia fet càrrec de la situació. S'havien endut desenes de detinguts a la presó Model de Barcelona ("per a salvar-los", els varen dir, literalment). El pare era viu. Hi havia 34 veïns assassinats.

Els havien morts a mesura que els prenien o després, en un sinistre procés de tria. Dalt de la capella, per exemple, hi van tancar molts veïns. I en cridaven un. I de primer els altres pensaven que seria per deixar-lo anar. Però aleshores se sentia un tret, des del cementiri que hi havia a tocar. I després en cridaven un altre. I un altre. "Va ser espantós", resumeix Carne Batista. I Francesc Descarrega encara rebla: "Però no anaven per les dretes, eh? Van matar els d'esquerres!" Els testimonis que esmenta Josep Termes esborronen. Com ara el relat de l'assassinat al cementiri de Pere Suné, Peret de la Catalina, un dirigent d'ERC: "El van prendre a matar-lo i va dir: 'He viscut sempre protegint el proletariat. A baix lo feixisme!' Però també va morir a mans de les patrulles".

"Sense res". Passats els fets, el poble va quedar en estat de xoc. L'espant va arribar també a la resta del país. I a la Fatarella repeteixen encara a cor els mots de "lo president Companys" quan va visitar els veïns a la Model: "Si porten abarques i tenen mans de treballar la terra! Aquests són els de la quinta columna? Si ho fossen, nosaltres ja hauríem perdut".

Es va començar un procés judicial. Però el poble, esmaperdut, es va trobar tot seguit al bell mig de la cruenta batalla de

l'Ebre. "Va ser com un malson: perquè llavors ve la guerra i toma a començar", resumeix Carne Batista. I els republicans van passar el riu. I a la Fatarella les van passar molt magres, recorda Antoni Suné, que mai més no ha pogut veure una rata sense evocar aquell temps de misèria i de menjar el que podies, el que trobaves, gairebé res. El poble va quedar pràcticament buit. I després s'hi van instal·lar els feixistes, com a tot el país. I es van multiplicar els recels: "Havies de vigilar molt, no sabies què parlar, ni amb qui." I continuaven els saqueigs: "Ara eren els de Franco, o els de l'estraperlo, que ens deixaven sense res." Francesc Gironès ho corrobora: "Quan es va acabar la guerra, alguns van sortir amb el braç enlaire, contents. Però al cap de poc ja van veure que allò era una equivocació: havien guanyat la guerra per posarnos una dictadura. I en van quedar farts fins i tot els que la volien."

Durant molt de temps, el silenci ha estat la norma. De parlar-se'n, dels fets, es feia portes endins. Ara hi ha llibres d'història, novel·les (la d'Andreu Claret, *El secret del brigadista*, o el darrer premi Vila d'Ascó, *La cabana*, de Josep Gironès). Se'n fan presentacions al poble. Hi ha emocions, en aquests actes, naturalment, però les tensions ja no es desfermen. A Fonsorbes, una vila occitana, prop de Tolosa, hi van anar a parar alguns exiliats que havien participat als fets. Fa un parell d'anys, la Fatarella i Fonsorbes es van agermanar. Ningú no diu que sigui fàcil, tot i el temps que ja ha passat. Però, com raonen els veïns: "lo pitjor és callar".

Núria Cadenes